

Karl Poppers kritiek op utopische bouwkunde weerlegt het utopisme niet, maar dwingt het tot bescheidenheid

Poppers tweezijdige kritiek op utopisch denken

Wie een utopie verdedigt, moet zich verhouden tegenover Karl Popper, allicht de belangrijkste anti-utopische denker uit de 20^e eeuw.

Poppers behandeling van het utopisch denken betreft 2 verschillende aspecten.

Eenzijds verwerpt hij het historicisme, de theorie die stelt dat de geschiedenis zich onwrikbaar en onvermijdelijk volgens vaste wetten, die kunnen worden ontdekt, naar een bepaalde eindsituatie beweegt. Dit is een aanval op Hegel en Marx, maar kan ook gebruikt worden tegen Condorcets geloof in “de vooruitgang van de menselijke geest”. Er is volgens Popper geen garantie dat de utopie, wat ook haar inhoud mag zijn, zal gerealiseerd worden. Popper heeft gelijk. Het utopisch denken beperkt zich echter niet tot het historicistisch denken, verre van. Een bescheiden utopist erkent dat de utopie niet gegarandeerd is. De utopie is geen zekerheid, maar een opdracht. Zoals de Ierse filosoof John Holloway (°1947, schrijver van *Change the World Without Taking Power: The Meaning of Revolution Today*) het zegt: *revolution is urgent but uncertain, a question not an answer*. En de Gentse wijsgeer Rudolf Boehm (°1927) merkte op: *hopen en verwachten is wat ons mensen betreft niet goed of nuttig; wij moeten slechts handelen en zorg dragen* (uit het voorwoord bij *Kritiek op de grondslagen van onze tijd*).

Anderzijds onderscheidt Popper de utopische sociale bouwkunde van de stapsgewijze sociale bouwkunde: de eerste stelt eerst een blauwdruk op van de ideale staat en probeert die dan te verwerkelijken, de tweede spoort de grootste en dringendste kwalen van de bestaande samenleving op en probeert die dan stukje per stukje te bestrijden. Popper verwerpt de utopische manier en pleit voor de stapsgewijze wijze.

Kan Popper steekhoudende argumenten geven?

Poppers kritiek op de utopische bouwkunde

Popper geeft zijn argumenten tegen de utopische bouwkunde op 4 pagina's in *Estheticisme, perfectionisme, utopisme*, het hoofdstuk 9 van zijn werk *De open samenleving en haar vijanden*.

De argumentatie kan als volgt samengevat worden (in volgorde zoals bij Popper; sommige argumenten zijn variaties van elkaar):

1. omdat een blauwdruk de totaliteit van de samenleving wil veranderen en wel door verstrekkende veranderingen, is, als de uitvoering van een blauwdruk verkeerd uitpakt, de schade enorm groot en niet meer te herstellen
2. dat dit zal gebeuren is bijna onvermijdelijk omdat het sociale leven is zo complex dat niet kan uitgemaakt worden of een blauwdruk uitvoerbaar is en of ze tot werkelijke verbetering zal leiden (omdat we niet beschikken over de kennis die nodig is voor zo'n omvattend doel, omdat we onvoldoende ervaring hebben met dit soort planning)
3. de perfectie, doel van de utopische wijze, is – als ze al haalbaar is, in elk geval ver weg
4. ook de huidige generatie heeft het recht om niet ongelukkig gemaakt te worden

5. de utopische manier kan leiden tot een ontoelaatbare toename van het menselijk lijden
6. de stapsgewijze bouwkunde kan te allen tijde toegepast worden terwijl de utopische bouwkunde vaak leidt tot uitstel omdat ze wacht op gunstigere omstandigheden
7. overall waar de utopische manier is uitgeprobeerd, heeft dat geleid tot het gebruik van geweld i.p.v. het gebruik van de rede, omdat over beperkte maatregelen vlugger overeenstemming kan bereikt worden dan over het ideale goede en de middelen om dat te bereiken
8. overall waar de utopische manier is uitgeprobeerd, heeft dat geleid tot allerlei afwijkingen van de blauwdruk
9. de stapsgewijze aanpak zal eerder door een groot aantal mensen gesteund worden dan de utopische manier
10. het vaststellen van bestaand lijden is gemakkelijk dan het redeneren over een ideale samenleving
11. de utopische aanpak vergt een sterk gecentraliseerde heerschappij van enkelen en leidt dus veel gemakkelijker tot een dictatuur
12. de utopische technoloog moet doof blijven voor onredelijke klachten, waardoor echter ook redelijke kritiek gesmoord wordt en zo controle wegvalt of de goede bedoelingen effectief gerealiseerd worden
13. de utopische aanpak duurt meestal langer dan het leven van 1 generatie, wat het probleem van opvolging stelt: als de opvolgers niet langer dezelfde idealen nastreven, is al het geleverde werk (en erdoor veroorzaakt lijden) voor niets geweest
14. dat de opvolgers gewijzigde idealen zullen nastreven valt te verwachten in een tijd van grote verandering die het bouwen van een utopie meebrengt; het is zeer waarschijnlijk dat het doel in de loop van het uitvoeringsproces voortdurend zal gewijzigd worden en we zo nergens uitkomen
15. de utopische aanpak veronderstelt dat er één absoluut en onveranderlijk ideaal bestaat en dat wij dat op redelijke wijze kunnen achterhalen (plus ook nog de middelen om het ideaal te bereiken), maar dat is niet het geval
16. utopische technologen zijn veel minder bereid om van hun fouten te leren (de belangen zijn veel te groot, daarom gaan ze vasthouden aan hun gelijk en moeilijkheden wegedeneren)
17. utopisten willen perfectie (een geheel nieuwe jas, geen oude jas die voortdurend hersteld is), omdat ze gedreven worden door een estheticisme, omdat ze een maatschappij willen ontwerpen zoals een componist een muziekstuk componeert, omdat ze zoals een kunstenaar streven naar zelfexpressie.

Wat is de waarde van deze argumentatie?

Poppers argumenten zijn voor een deel twijfelachtig

Sommigen van deze stellingen lijken mij niet bewezen en betwifelbaar.

Zijn utopisten gedreven door een esthetische behoefte en niet door een morele bekommernis (argument 17)? Het valt te betwijfelen. Het kan kloppen dat ze een nieuwe jas willen, maar niet omdat die mooier is dan een verstelde jas, maar omdat een slecht ontworpen jas nooit zijn functies kan vervullen (bv. zorgen voor warmte), ook al wordt hij nog zoveel hersteld. Het ontwerpen van een utopie is een politiek-filosofische bezigheid en steunt op rationale elementen. Het kan altijd zijn dat een vermeend filosoof kunstenaar speelt en dus fantasie boven rationaliteit stelt, maar dat blijft een uitzondering.

Zijn utopische technologen niet bereid om van hun fouten te leren (argument nr. 16)? Het valt te betwijfelen. Het kan kloppen dat de belangen zeer groot zijn, maar dat is voor velen onder hen juist een reden te meer om moeilijkheden niet weg te redeneren en niet vast te houden aan hun gelijk als ze merken dat hun visie moet bijgesteld worden. Het kan altijd zijn dat een bouwkundige om niet-rationele redenen koppig aan zijn gelijk blijft vasthouden, maar dat kan even goed bij de stuksgewijze als bij de utopische bouwkundige.

Betekent het doof blijven voor onredelijke klachten dat men doof blijft of moet blijven voor redelijke klachten (argument 12)? Het valt te betwijfelen. Wie zijn ideaal op de efficiëntste manier wil realiseren, blijft open staan voor gegronde kritiek.

Andere van Poppers stellingen zijn grotendeels waar. Ze wijzen op reëel bestaande verschillen tussen de utopische en de stapsgewijze aanpak, en wijzen op bepaalde gevaren bij de utopische aanpak, maar houden niet in dat daardoor de stapsgewijze aanpak te verkiezen is: ze zijn enkel een – uiterst waardevolle - aansporing om er alles aan te doen om de gevaren te vermijden. Ze wijzen op de noodzaak om een bescheiden utopist te zijn. In de bespreking ervan hergroeperen we Poppers argumenten, zodat een aantal thematische lijnen duidelijk worden.

Poppers argumenten i.v.m. geweld en lijden noodzaken tot een bescheiden utopisme

Moet de utopische manier leiden tot het gebruik van geweld i.p.v. het gebruik van de rede, omdat over beperkte maatregelen vlugger overeenstemming kan bereikt worden dan over het ideale goede en de middelen om dat te bereiken (argument 7)? Nog los van de vraag of geweld in bepaalde omstandigheden niet te verantwoorden is¹, is er niets dat utopist verplicht om tot geweld over te gaan als er niet onmiddellijk overeenstemming komt. De bescheiden utopist zal in de eerste plaats zijn inspanningen volhouden en opdrijven om de anderen met redelijke argumenten (en indien mogelijk met voorbeelden) te overtuigen.

---

¹ In principe wordt bij de realisatie van de utopie geen geweld gebruikt, omdat dit geweld het socialisme zal aantasten en het principe van de gelijkheid schendt, zoals o.a. betoogd wordt door Bertrand Russell in zijn essay *The Case for Socialism*.

De vraag of geweld toch niet verantwoord kan worden, blijft echter complex. Je kan deze vraag beschouwen als een moreel dilemma in het genre van het trolleyprobleem: eer stormt een trolley richting vijf mensen, die hierdoor zullen sterven; jijzelf staat op een brug naast een zeer zware man die als obstakel op het spoor de trein tijdig zou kunnen doen stoppen: mag je de zware man van de brug op het spoor duwen om die 5 mensen te redden? Sommigen verantwoorden geweld als een jammere, maar toch faire prijs om het doel te bereiken. Er wordt verder op gewezen dat het handhaven van de bestaande structuur eveneens geweld betekent. Het revolutionaire geweld wordt verdedigd als een kortstondig geweld dat het langdurig structureel geweld van het bestaande systeem doet verdwijnen. Bekend is Sartres uitspraak over terroristisch geweld: *C'est une arme terrible mais les opprimés pauvres n'en n'ont pas d'autre* (voorwoord bij *Les Damnés de la Terre* van F. Fanon).

Daarnaast is er nog het feit dat de gevestigde machten de verandering meestal proberen tegen te werken en soms het geweld niet schuwen. Opnieuw stelt zich de morele vraag of de revolutionaire meerderheid in dit geval mag of zelfs moet reageren met tegengeweld. De pacifist Russell, die vond dat Engeland in 1914 niet de wapens mocht opnemen tegen Duitsland, heeft naar aanleiding van het Hitler-regime opgemerkt dat er toch situaties zijn waar de immoraliteit en onrechtvaardigheid zo groot zijn dat men zich met geweld moet verzetten. Als de minderheid in haar verzet tegen een revolutie geweld zou gebruiken, mag volgens Russell de meerderheid tegengeweld gebruiken, zoals reeds nu de staat geweld gebruikt om naleving van de wetten te garanderen. Russell gelooft echter dat het socialisme voldoende overtuigingskracht bezit, zodat de noodzaak van dit geweld zeer beperkt zal blijven.

Veronderstelt de utopische aanpak één absoluut en onveranderlijk ideaal dat de utopist denkt op redelijke wijze te kunnen achterhalen, terwijl dat in feite niet het geval is (argument 15)? Nee, een bescheiden utopist zal onmiddellijk toegeven dat zijn ideaal niet absoluut is, eenvoudig weg omdat er geen absolute regels bestaan (Kants “categorische imperatief” is een zinloos begrip zoals een vierkante cirkel; elk ideaal is per definitie hypothetisch: het moeten geldt enkel onder voorwaarde dat je een bepaald doel nastreeft). Wel denkt de utopist dat de volgende regel redelijk kan gefundeerd worden: wie zijn eigen belangen, ook op lange termijn, maximaal wil veilig stellen, moet de gulden regel en de bijhorende samenleving van gelijkheid aanvaarden. Deze regel betreft een grondprincipe. De verdere concrete uitwerking kan meerdere vormen aannemen en kan veranderen op basis van omstandigheden. Over deze zaken kan en moet rationeel overlegd worden. De utopie bant in principe geweld en is democratisch.

Vergt de utopische aanpak een sterk gecentraliseerde heerschappij van enkelen en leidt ze dus veel gemakkelijker tot een dictatuur (argument 11)? Een utopische planning vergt inderdaad centralisatie, maar daarom niet een heerschappij van enkelen. Zoals gezegd kan en moet de utopie democratisch zijn. De bescheiden utopist is geen hoogmoedige anarchist die denkt dat er geen centralisatie nodig is, of gelooft in de goedheid van iedereen, dus ook eventuele leiders. De bescheiden utopist zal daarom voorstellen doen om het gevaar op dictatuur zo klein mogelijk te maken.²

---

² Hier enkele suggesties.

Om juiste beslissingen te nemen moet iedereen beslissen op basis van rationele (dus niet emotionele) overwegingen. Iedereen moet toegang hebben tot de hoogste voor hem toegankelijke intellectuele vorming en iedereen moet beschikken over de vereiste kennis nodig om gefundeerd te kunnen beslissen.

Dat democratie ingevoerd wordt om gelijkheid te realiseren, betekent verder dat beslissingen die ongelijkheid invoeren op voorhand uitgesloten zijn. Een meerderheid (bv. de Duitsers in de Weimarrepubliek of de Vlamingen in het huidige België) kan niet beslissen om anderen (bv. joden of Walen) rechten af te nemen of uit te roeien - de democratie zou dan zelf-contradictorisch worden. Bepaalde principes – op kop het principe van gelijkheid zelf – vallen buiten de beslissings-bevoegdheid. In de West-Europese politieke democratieën zijn deze principes opgelijst in de Verklaring van de Rechten van de Mens (een eerste lijst in de verklaring van de Franse Revolutie, een uitgebreidere lijst in de Universele Verklaring door de UNO in 1948). In de utopie moet deze lijst nog uitgebreid worden, naar de echte gelijkheid op alle vlakken.

Democratische beslissingen worden in principe niet genomen volgens het meerderheidsbeginsel (dat omvat per definitie ongelijkheid, nl. tussen de meerderheid en de minderheid), maar op basis van consensus: er wordt zo lang overlegd tot iedereen akkoord gaat dat een bepaalde beslissing de beste is voor het geheel van de samenleving en dus, gegeven de gelijkheid in de samenleving, ook voor zichzelf.² Als consensus niet binnen een redelijke termijn haalbaar is, moet alsnog tot stemming overgegaan worden. Dit moet tot een minimum beperkt worden en onderhevig zijn aan strikte procedures.

Om representatie (en dus verzwakking van het democratisch gehalte van genomen beslissingen) zo veel als mogelijk te beperken moet het subsidiariteitsbeginsel gelden: hogere instanties beslissen niets wat door lagere instanties (even efficiënt) kan worden afgehandeld. Als representatie onvermijdelijk is, worden mechanismen uitgebouwd om te voorkomen dat zij die beslissingen nemen, hun macht zouden misbruiken om zichzelf of anderen te bevoordelen, bv. controleprocedures, openbaarheid van bestuur, roulatie van functies, beperking van mandaten in de tijd.

Het subsidiariteitsbeginsel moet doorgetrokken worden tot de laagste instantie: zoveel mogelijk wordt door het individu voor zichzelf beslist. Elke beslissing die geen afbreuk doet aan de basisprincipes van de samenleving, is in principe vrij. Op die manier realiseert het democratisch socialisme maximaal vrijheid.

Heeft ook de huidige generatie niet het recht om niet ongelukkig gemaakt te worden (argument 4)? Uiteraard, maar dat is een reden te meer om naar de utopie te streven. Het is toch juist het ongeluk van de huidige generatie – de elite die baat heeft bij de huidige uitbuiting ter zijde gelaten – die de beweegreden vormt van de utopie?

Kan de utopische manier leiden tot ontoelaatbare toename van het menselijk lijden (argument 5)? De utopie zal allicht lijden veroorzaken. Alles heeft een prijs – ook, en nog meer, het laten voortbestaan van de niet-utopische samenleving met slechts hier en daar wat stukjes verbeteringen. Beoordelen of een prijs al dan niet toelaatbaar is, moet steeds gebeuren door haar te vergelijken met alternatieven. De bescheiden utopist zal er alles aan doen om het lijden veroorzaakt door de bouw van de utopie zo klein mogelijk te houden.

Poppers argumenten i.v.m. uitstel noodzaken tot een bescheiden utopisme

Is perfectie niet te ver weg (argument 3)? Dat kan zijn, maar niet noodzakelijk. Het tot stand komen van een nieuwe samenleving kan soms relatief vlug gaan, in welk geval men spreekt van revolutie. Bovendien, hoe belangrijker het reisdoel, hoe meer een lange weg verantwoord is.

Moet de utopische bouwkunde afgewezen worden omdat ze wacht op gunstigere omstandigheden en zo vaak leidt tot uitstel, terwijl de stapsgewijze bouwkunde te allen tijde toegepast worden (argument 6)? Nee, het is toch een basisregel van de gelukscalculus dat uitstel soms verantwoord is. Enkel willen doen wat nu en hier onmiddellijk kan gedaan worden, zonder het geduld te kunnen opbrengen om wat te wachten tot men meer kan doen, is een recept voor ongeluk. De bescheiden utopist zal er wel opletten dat men niet eeuwig blijft wachten op het gunstigste moment, laat staan tot het ogenblik waarop de utopie met zekerheid zal slagen.

Zal de stapsgewijze aanpak eerder door een groot aantal mensen gesteund worden dan de utopische manier (argument 9)? Misschien, want vele mensen zijn conservatief en verkiezen de zekerheid van het weinige boven de onzekerheid van het vele, maar zeker niet altijd. Soms hebben de grote massa's onderdrukten, zoals Marx opmerkt, niets te verliezen dan hun ketenen³. Soms is de tijd rijp voor revolutie en dat moment breekt meestal vlugger door dan men verwacht. Ook de kruik van onrecht gaat zo lang te water tot ze barst. Bovendien is het geen reden om de utopische aanpak af te wijzen. Eén persoon kan al beginnen met de mensen rondom hem te overtuigen en een kleine groep kan het voorbeeld geven door hun levenswijze. Voor “het voeren van propaganda” en “het opzetten van modeexperimenten” (de 2 wijzen waarop volgens Engels een nieuwe maatschappelijke orde tot stand kan gebracht worden) is er geen massa mensen nodig.

Poppers argumenten i.v.m. onzekerheid noodzaken tot een bescheiden utopisme

Is het vaststellen van bestaand lijden gemakkelijk dan het redeneren over een ideale samenleving (argument 10)? Uiteraard, maar als het vaststellen van lijden niet leidt tot redeneren over een ideale samenleving, heeft het weinig zin. Ook de stuksgewijze bouwkundige moet overigens over een ideaal beschikken op basis waarvan hij verbeteringen willen aanbrengen.

---

³ Dit klopt strikt gezien natuurlijk niet: de onderdrukten hebben steeds hun leven te verliezen. Dat is één van de redenen waarom onderdrukten die enkel nog ketenen hebben, toch zo weinig in opstand komen. Toch mogen de onderdrukkers nooit dit vergeten: soms verkiezen mensen eerder niet te leven dan onwaardig te leven, en op dat moment stuikt de uiteindelijke machtsbasis van de onderdrukkers (hun overmacht van fysiek geweld) in elkaar.

Kan niet uitgemaakt worden of een blauwdruk uitvoerbaar is en of ze tot werkelijke verbetering zal leiden, en dit omdat het sociale leven zo complex is, omdat we niet beschikken over de kennis die nodig is voor zo'n omvattend doel, omdat we onvoldoende ervaring hebben met dit soort planning (argument 2). De complexiteit van een samenleving kan niet ontkend worden, maar dat betekent nog niet dat wij op voorhand met zekerheid kunnen stellen dat een blauwdruk onuitvoerbaar is. Onze kennis is beperkt, maar kan aangevuld worden juist door zaken uit te proberen, door ervaring op te doen met planning. Heeft, overal waar de utopische manier is uitgetoet, dat geleid tot allerlei afwijkingen van de blauwdruk (argument 8)? Dat kan in meerdere gevallen zo zijn en daar is ook bij nieuwe pogingen een grote kans toe, maar dat is niet meer dan normaal. Een blauwdruk is een voorlopig plan dat, waar de praktische uitvoering op problemen wijst, moet aangepast worden. Een bescheiden utopist heeft niet de pretentie op voorhand een gedetailleerde beschrijving van de utopie te kunnen geven, die dan onveranderd moet en zal uitgevoerd worden. De bescheiden utopist stelt de basisprincipes op en doet ook suggesties voor concretisering, maar beseft dat vele details pas later ingevuld kunnen worden en dat er altijd waakzaamheid nodig is om te kijken of genomen beslissingen effectief bijdragen tot het doel. Waar nodig moet de blauwdruk bijgestuurd worden. In strategische termen uitgedrukt: de bescheiden utopist wil niet leiden door bevelen te geven, maar wel door een opdracht te geven, waarbij de uitvoerenden voor het grootste deel zelf beslissen hoe ze dat doel het best kunnen bereiken.⁴

Is het zeer waarschijnlijk dat in de loop van het utopisch uitvoeringsproces voortdurend het doel zal gewijzigd worden en we zo nergens uitkomen (argument 14)? Is er bij de utopische aanpak, vermits die meestal langer duurt dan het leven van 1 generatie, het gevaar dat de opvolgers niet langer dezelfde idealen nastreven en dus het geleverde werk (en erdoor veroorzaakt lijden) voor niets is geweest (argument 13)? Dat zou kunnen zijn, maar er is nu eenmaal geen garantie dat het utopisch doel bereikt zal worden. De bescheiden utopist probeert het doel steeds voor ogen te houden, of zal het bijstellen als hij daar gegronde redenen tot heeft.

Is er, omdat een blauwdruk de totaliteit van de samenleving wil veranderen en wel door verstrekkende veranderingen, grotere kans op schade en op niet te herstellen schade als de uitvoering van een blauwdruk verkeerd uitpakt (argument 1)? Misschien, maar er is ook de mogelijkheid op een oplossing ten gronde, wat bij de stapsgewijze aanpak niet het geval is. Een kleine verandering kan weinig bijkomende schade aanrichten, maar enkel omdat het de reeds bestaande schade – de reden waarom er verandering nodig is, wat ook de stapsgewijze bouwkundige beweert te geloven – op een kleinigheid na intact laat. Zoals Thomas More schreef in zijn *Utopia*: kleine maatregelen kunnen *niet meer dan de kwaal wat leningen* en zijn enkel *lapmiddelen om een patiënt zo'n beetje overeind te houden, die eigenlijk al is opgegeven: je kunt nog zo je best doen om het ene lid te curren, maar onderwijl irriteer je weer de wonden op een andere plek*. De medische metafoor is zeer verhelderend. Neem een kankerpatiënt: een operatie houdt het risico in van plotselinge dood die er niet zal zijn als er niet geopereerd wordt, maar in het laatste geval volgt de vroegtijdige dood toch bijna gewis na enkele maanden, terwijl door de operatie de kans bestaat dat de vroegtijdige dood vermeden wordt. De les is: de chirurg moet al het nodige doen om dood als gevolg van de operatie te vermijden. De utopist moet al het nodige doen

---

⁴ Paul Verhaeghe verduidelijkt dit in zijn boek *Autoriteit* aan de hand van de tweede wereldoorlog. De Duitsers volgden de strategie die Graf von Moltke meer dan 100 jaar voordien had ontwikkeld, met grote autonomie voor de troepen op het veld, terwijl de Amerikaanse troepen klakkeloos gedetailleerde plannen moesten opvolgen, met als resultaat dat de Duitse troepen veel efficiënter waren. Dat de Duitsers uiteindelijk de oorlog toch verloren, ligt aan een andere reden, nl. dat de Duitsers eerder dan de Amerikanen een tekort aan mensen en grondstoffen kregen.

om mogelijke schade te voorkomen. In zover Popper daar de aandacht op vestigt, levert hij een positieve bijdrage. In zoverre Popper echter pleit tegen de utopie, is zijn visie gevaarlijk.

Het gevaar van Poppers afwijzen van de utopiz

Poppers grote punt is de complexiteit van een samenleving. Hij heeft een punt. Het is zinvol dat hij daarop wijst en de utopist moet alle aandacht besteden aan de mogelijke gevaren die eruit voortvloeien. Maar de complexiteit is geen voldoende reden om de utopie af te wijzen. Dat kan geïllustreerd worden met de grootste uitdaging die onze wereld kent vandaag.

Gegeven de eindigheid van het ecologisch systeem aarde en gegeven het feit dat de relatieve grenzen ervan reeds (sinds ongeveer 1985) zijn overschreden, moet het principe van de groei opgegeven worden. Er moet een nieuwe samenleving komen met ingekrompen, stationaire economie. Dat is een nieuw utopisch basisprincipe (dat, juist omdat er inkrimping zal komen, moet aangevuld worden met het oude utopisch principe van rechtvaardigheid, de gelijkheid).

Zo'n nieuwe economie uitwerken (een blauwdruk maken) is zeer zeker enorm complex, er zal lijden bij te pas komen, het doel zou wel eens niet gehaald kunnen worden. Er is echter geen alternatief.

Een Popperiaanse stuksgewijze bouwkunde komt neer op hier en daar een maatregel die de druk op het milieu wat verlicht, maar dit effect zal vrij vlug verdwijnen omdat de economie moet blijven groeien in een kapitalistische en staatskapitalistische samenleving. De zogenaamde "groene economie" blijft een groei-economie en zorgt ten hoogste voor wat uitstel van executie.⁵ De ecologische schade die het basisprincipe van groei aanricht is veel groter dan de ecologische schade die hersteld wordt door Popperiaanse stuksgewijze verbeteringen én veel groter dan de schade die zou kunnen optreden bij het uitbouwen van de utopische samenleving-zonder-groei.

---

⁵ Zie o.a. het boek *De mythe van de groene economie* Van Anneleen Kenis en Matthias Lievens. Zie ook de kritiek van Naomi Klein op de "groene miljardairs" in haar boek *No time: verander nu, voor het klimaat alles verandert*.